
RUSKO V ČESKÉ POLITICE PO ROCE 1989

Michal Reiman

Vztahy České republiky a Ruska se v minulém patnáctiletí nevyvíjely příznivě. Byly po dlouhé období podchlazené, znatelně rezervovanější a chudší než vztahy USA a většiny zemí EU s Ruskem. Tento stav nelze odvodit výlučně z postojů politiků a diplomatů, výraznou roli měl také obsah a vnitřní dynamika probíhajících událostí. Obě země, Rusko a ČR, procházely hlubokou přestavbou a přeměnou celého komplexu svých vnitřních a mezinárodních vztahů, měnily souhrn svých hodnotových orientací a priorit. Jejich vnitřní řád a vazby na okolní svět zůstávaly dlouhou dobu neustálené a vratké, což bylo zdrojem četných politických, hospodářských a sociálních nejistot. Do vývoje české politiky silně zasáhl rozpad česko-slovenské federace, do politiky ruské rozpad někdejšího SSSR. Formování nových politických reprezentací i horních společenských vrstev jako celku bylo v obou zemích velmi komplikované, vznikaly a mizely politické strany a obměňoval se jejich vůdčí politický personál, který formuloval a realizoval státní politiku. V Rusku měl přitom tento vývoj daleko složitější povahu než v ČR (ČSFR). Prošel řadou zákrutů a zvrátů, které přechodně ohrožily jeho výsledek, byl poznamenán četnými hlubokými rozpory a konflikty. Ty se promítly i do vztahů s okolními státy. Některé z nich doprovázely ozbrojené střety a konflikt v Čečensku vyústil v mnohaletou občanskou válku, jíž se účastnily pravidelné jednotky ruské armády, resp. ministerstva vnitra.

Nekladu si za cíl líčit vývoj česko-ruských vztahů, je v tomto svazku předmětem obsáhlého příspěvku Vladimíra Votápka. Zajímají mě hlavně obecnější politické problémy a myšlenkové pochody, které tento vývoj doprovázely. Český postoj ke změnám v Rusku měl původně dvojí povahu: byl poznamenán snahou vyprostit se ze sevření sovětské politiky, rozpustit dřívější sovětský blok a jeho instituce, zformovat ve střední a jihovýchodní Evropě nové politické prostředí a obnovit jeho vazby na západní svět, USA a Evropskou unii. Zrcadlilo se v něm nicméně také vědomí o souvislosti mezi vývojem v SSSR/Rusku a v ČSFR, neboť také Rusko se po r. 1991 zařadilo mezi „transformující se země“. Sovětská „perestrojka“ výrazně ovlivnila rozpad sovětského bloku a rozpad sovětského bloku naopak ovlivnil rozklad SSSR, jeho vnitřního řádu a moci komunistické strany. Do vztahů obou zemí zasahovaly pozůstatky ještě zdaleka ne zcela odstraněné minulosti, což platilo zejména o SSSR a později o Rusku, nebyly však takového rázu, aby zabránily jejich vzájemnému kontaktu a případně i vstřícným gestům.

Nicméně po r. 1991 se vztahy značně zkomplikovaly. Rozpad SSSR uvrhl Rusko do dlouhodobé a všestranné krize a vytvořil ve střední a jihovýchodní Evropě mocenský vakuum. Země regionu měly dobré důvody obávat se důsledků ruského vývoje a jeho rozkladných vlivů. Rusko ztratilo schopnost udržovat se svým okolím stabilní hospodářské styky, vážným problémem se stala migrace jeho obyvatelstva na Západ a rozsáhlý „export“ kriminality. K tomu přistoupily konflikty se státy v západní části postsovětského prostoru (Moldova, Ukrajina, Bělorusko,

Pobaltí), které se promítaly i do vývoje ve střední a jihovýchodní Evropě. Stalo se proto naprosto zřejmé, že transformace v Rusku má jiný průběh než v zemích střední a jihovýchodní Evropy, že se od nich výrazně liší nejen co do tempa, ale i co do složitosti její obsahu, forem a konečných výsledků. Ve střední a jihovýchodní Evropě tím rostly obavy z retardačního působení Ruska a také z ruského zasahování do regionálních konfliktů. To se projevilo zřetelně při událostech v někdejší Jugoslávii a v následující válce na jejím území. Česká politika, jakož i politika dalších států středoevropského regionu a Balkánu, reagovala na novou situaci tím, že projevila přání vstoupit do NATO a do EU a rozšířit prostor jejich působnosti až k hranicím Ruska.

Změna v české politice znamenala opuštění původních představ. Ty počítaly s rozpuštěním vojenskopolitických bloků a s vybudováním evropských struktur, které měly za účasti USA zajistit konsenzuální řešení bezpečnostních a vztahových problémů. Realizovat novou orientaci nebylo však z počátku nikterak jednoduché, neboť předběhla vývoj politických konceptů v klíčových zemích Západu. Ty sice projevovaly vitální zájem o podstatnou redukci ruského vlivu, počítaly však s Ruskem jako s regionální mocností, jejíž konsolidace je nezbytná pro stabilitu celého regionu východní a střední Evropy, i Blízkého východu a Střední Asie. Vlastní možnosti sehrát stabilizační roli ve zmíněném prostoru si západní politika teprve ověřovala, a kladla proto důraz na dobré vztahy s Ruskem, nedovedla dostatečně reflektovat rozdílnost jeho zájmů a zájmů střední a jihovýchodní Evropy.

Za zmíněných okolností česká politika – zde je třeba ocenit působení prezidenta Václava Havla – usilovala o roli činitele, který pro západní státy zprostředkuje znalost středoevropských specifík a smysl pro jejich závažnost a význam. Přispěla tím výrazně k změně koncepce západní politiky, z níž rezultovala rozhodnutí o rozšíření NATO a EU na východ a jihovýchod. Součástí těchto snah bylo ovšem také úsilí redukovat ruskou přítomnost nejen ve střední a jihovýchodní Evropě, ale i na západě a jihozápadě postsovětského prostoru (v Pobaltí, i ve státech SNS – na Ukrajině, v Bělorusku, Moldově a na Zakavkazsku). Česká politika vycházela přitom z předpokladu, že prohlubující se mocenská nemohoucnost a trvající krize Ruska umožní rychlé začlenění podstatné části někdejšího sovětského bloku do struktur NATO a EU, což se později může stát obtížné a snad i neprůchodné. Na pokusy o konsenzuální dohodu s Ruskem, k níž toto nebylo připravené, česká politika proto nezdůrazňovala jako na zbytečné odklady nezbytných řešení.

Zmíněné aspekty české politiky se nevyhnutelně srážely s podstatnými zájmy Ruska, jež po rozpadu sovětského bloku a SSSR zůstaly mocensky a mezinárodněprávně nezajištěné. Nešlo přitom pouze o špatně pojaté ruské bezpečnostní zájmy a o vlivy ruských velmocenských představ, ale i o dlouhou řadu problémů ekonomické, sociální a politické povahy (export ropy a plynu, přístup k baltickým a černomořským přístavům, územní problémy v Pobaltí, na Ukrajině a na Kavkaze, situace Kaliningradu, postavení ruských menšin, únik kapitálu do ciziny atd.), na jejichž pozitivní řešení mělo Rusko eminentní zájem. Česká politika nebrala vždy v úvahu složitost těchto problémů vyžadujících čas a konsenzuální rozhodnutí. Usilovala o rychlou redukci vztahů s Ruskem, čímž chtěla omezit ruský vliv v ČR a vytvořit prostor a kapacity pro přeorientaci svých vztahů západním směrem. To vše podmínilo rozdílnost a rozpornost mnohých představ Ruska a ČR a vytvořilo základnu pro ochlazení i přímé zhoršení česko-ruských vztahů.

Nechci však vzájemné ochlazení těchto vztahů odvozovat pouze z objektivně podmíněné rozdílnosti zájmů obou států. Vstupovaly do nich vlivy konkrétních událostí. Zapůsobila již zmíněná válka na území někdejší Jugoslávie, která zkomplikovala vztahy západních států a Ruska, později válka v Čečensku. Neblahý vliv měl trvale dezolátní stav ruských financí a ruského státního dluhu, který podvázal ruské obchodní a hospodářské styky, a labilita rus-

kých vnitropolitických poměrů. Nelze však pominout ani to, že podchlazení vzájemných vztahů způsobily i postoje české politiky, které byly rubem její nové orientace. Nešlo přitom pouze o izolovaně pojatý obsah nebo o některé kroky oficiální diplomacie – prezidenta, vlády, případně dalších státních a vládních institucí a činitelů. Promítlo se do ní působení většího počtu politických subjektů, podílejících se na formování zahraniční politiky. Patřily k nim postoje vládních a parlamentních stran, jejich představitelů a příslušníků poradních štábů, kulturní a informační politika atd.

V české politice se tehdy silně uplatnil vliv střednědobých úkolů, směřujících k zajištění rychlého vstupu do NATO a později i do EU. Jejich realizace měla pro ČR prioritní význam, neboť ji začleňovaly do západního společenství. Zvažování dlouhodobých perspektiv bylo tím zatlačeno do pozadí, uplatnil se v něm vlivy momentální politické konjunktury a účelové politické ideologie. Původně česká politika v postsovětském prostoru mířila, jak již bylo zmíněno, především proti SSSR a sovětskému komunismu a usilovala o to, aby rozbořila soustavu sovětského ovládní střední a jihovýchodní Evropy. SSSR a sovětský komunismus se však rychle zhroutily a ztratily jako protivníci na významu. Tím došlo k výraznému myšlenkovému posunu: do role, která byla v českém politickém myšlení určena pro SSSR a sovětský komunismus, se dostalo Rusko, jeho politika a projevy nacionální ideologie. Tento posun měl vážné koncepční a politické důsledky. Komunismus byl pojat jako organický produkt ruských dějin a byly zpochybněny pozitivní možnosti ruské transformace, její význam pro postsovětský prostor.

Postoj české politiky vůči Rusku získal – v tom se příliš nelišil od postojů jiných zemí regionu – znatelný náboj skepse a kriticismu. Oživily některé myšlenkové šablony, zakotvené v dřívější bipolaritě světa, antagonismu Ruska a Západu. Západní státy nicméně neměly již zájem na napjatých vztazích s Ruskem. Těžiště jejich pozornosti, a také těžiště světových konfliktů se přemísťovalo na Blízký východ a do Střední, příp. i jihovýchodní Asie. Zde Rusko a Západ objevovaly mnoho společných bezpečnostních zájmů. Momentální trend české politiky se tím odchýlil od trendu západní politiky. Důraz na negativní historickou roli Ruska se přitom rozešel i s dlouhodobým obsahem českého národního myšlení, v němž spolupráce s Ruskem nebyla obsazena jednoznačně negativně. Negativní zkušenost byla spojena s existencí SSSR, zejména s jeho politikou po druhé světové válce. Obraz Ruska jako hlavního protivníka tím po rozkladu SSSR ztrácel na působivosti a získával četné trhliny, které se dříve nebo později musely promítnout i do aktuální politiky.

Hovořím o tom podrobněji, neboť se zmíněný posun nepříznivě promítl také v tom, že do českého politického myšlení, i do projevů ústavních činitelů a prezidenta V. Havla, vplynuly teze, které se daly vyložit jako popření evropské kulturní a civilizační příslušnosti Ruska. V rámci zmíněného pojetí Evropu a Rusko dělily nejen běžné politické rozpory nebo rozdíly politických systémů, ale také kulturní a civilizační bariéra. Ta se nedala plně překonat a byla tak trvalou zábranou pro jejich úzké, partnerské vztahy. Z politického hlediska byly tyto teze především výrazem obavy, že západní ohledy na Rusko zpomalí a snad i znehodnotí význam členství střední a jihovýchodní Evropy v NATO a EU. Přicházely proto ke slovu zejména tam, kde se uvažovalo o společných orgánech Ruska a NATO, resp. o smluvně zakotveném partnerství Ruska a EU.¹⁾ Tím vznikaly překážky pro rozvoj pozitivní spolupráce Západu a Ruska, která v kontextu evropské a západní bezpečnostní politiky neměla žádné věrohodné alternativy. V Rusku samém kolidovaly s vizemi „společného evropského domova“ a poskytovaly dodatečné argumenty stoupencům nacionálního Ruska pro tvrzení o západní a evropské aroganci a o nemožnosti prospěšné spolupráce se Západem. Čeští politici se navíc nezřídka – v tom se příliš nelišili od politiků ostatních zemí střední a jihovýchodní Evropy – vyjadřovali k vnitřním záležitostem Ruska nebo k jeho vztahům s třetími zeměmi, aniž by dostatečně brali v potaz argumenty protistrany a kompli-

kovanost pozitivních řešení. To zatěžovalo česko-ruské vztahy a zdrsňovalo jejich atmosféru. Ruská strana demonstrovala svůj nezáměr na jednáních s ČR a česká politika ztrácela na ruské straně své partnery. Generační změny přitom způsobovaly, že z ruské politiky odcházely osobnosti, které se dříve podílely na spolupráci s ČSSR a byly ochotny podporovat i vztahy s ČR. Nové ruské generace měly v mezinárodních vztazích vlastní priority, ty již nebyly ovlivněny česko-ruskými styky a ČR v nich nehrála zdaleka dřívější roli. Možnosti české diplomacie působit v Rusku a dosahovat zde pozitivních výsledků se tak zmenšily a nejde zřejmě o stav, který by bylo lze hodnotit pouze jako krátkodobý. Neovlivnila ho atmosférická zlepšení vzájemných vztahů za doby Zemanovy vlády a bez hmatatelných výsledků zůstala prozatím i krátká schůzka českého a ruského prezidenta, Václava Klause a Vladimíra Putina, na sklonku r. 2003. Ruská strana dává najevo, že se zlepšením vzájemných vztahů nemá příliš naspěch.

Současný stav česko-ruských vztahů není tak uspokojivý, neodpovídá úrovni a atmosféře vztahů Ruska a klíčových zemí západního společenství. Rusko není a nebude ani v budoucnu pohodlným partnerem. Je vnitřně složitě a jeho politický systém charakterizuje centralismus a prvky autoritarismu; omezují výběr nezávislých partnerů pro spolupráci. Konsolidace Ruska bude vést navíc k rostoucímu vyzářování jeho vlivu do okolního světa. Lze předpokládat, že to bude působit občasné kolize ruské a západní politiky, která je dnes přítomna v tradiční oblasti ruských zájmů. Rusko a Západ – a platí to zejména o EU – jsou nicméně odsouzeny k spolupráci, jejich konfliktní vztahy by pouze podkopaly jejich postavení ve světě, poškodily možnosti jejich růstu a schopnost efektivně ovlivňovat mezinárodní situaci. Tato spolupráce ovšem znamená smluvně zakotvené závazky a trvalou péči o dobré vztahy a o mechanismy konsenzuálního rozhodování.

Postavení ČR v soustavě západního světa se dnes výrazně upevnilo, je členem NATO i EU. To skýtá dobrou příležitost přehodnotit dřívější obavy z Ruska. V rusko-českých vztazích nejde a nemůže jít o závazky, které by podkopávaly českou příslušnost k západnímu společenství, nemůže v ní jít ani o žádnou formu obnovy dřívějšího „česko-ruského bratrství“. Současný „podchlazený“ stav česko-ruských vztahů nelze však hodnotit ani jako nevýznamný pozůstatek minulosti, promítá se do možností ČR participovat na začínajícím ruském růstu a omezuje její podíl na formování společné politiky EU, v níž jsou podstatným prvkem unijní zájmy v Rusku. Ačkoli rámcové podmínky pro vztahy ČR a Ruska se v poslední době zlepšily a tyto vztahy se samy zklidnily, neznamená to, že z nich automaticky vymizí obtíže. Pohneme se sotva kupředu, když budeme ruské straně neustále rekriminovat její vinu na neuspokojivém stavu vzájemných styků. Rusko má dnes pro své vztahy značný a rostoucí výběr kvalitních partnerů, možnosti spolupráce s ním je proto třeba nejenom hledat, ale i vytvářet.

Dobré perspektivy tradičně nabízí sféra kultury a sportu, která má značný veřejný ohlas. Lze uvažovat i o jejím nemalém ekonomickém efektu. Neprobádaným polem je turistika, kde je Rusko v počátcích a nabízí značný prostor pro nové aktéry a jejich aktivity. Nejsem ekonom a nedovedu posoudit možnosti ekonomické spolupráce. Laický pozorovatel však v Rusku snadno zpozoruje značný počet různých čs. strojů a zařízení, které ještě dlouho zůstanou v provozu. Vyžádají si značný rozsah údržby, případně i obnovy. Pro jejich realizaci jsou teoreticky dobře vybaveny české podniky, záleží ovšem na tom, zda si k tomu ještě udržely potřebné kapacity a personál. Lze počítat s aktivitami ruských regionů, které jsou dnes pro styk s cizinou vybaveny lépe než v minulosti. Vzájemným stykům může posloužit ruský zájem o podnikání v ČR, který dnes zprostředkuje také početné ruskojazyčné obyvatelstvo.

Nejde však o to, vyjmenovat možnosti vzájemných vztahů, důležité je zlepšit politické předpoklady pro jejich naplnění. Zatěžuje je zejména ideologické a politické ovzduší, které se vytvořilo v minulém období, má své stoupence a není nikterak povzbuzující a inspirativní. Na ruské

straně jsou sotva zapomenuty nepříznivé české reakce na Rusko, v ČR se neustále připomínají pochybení a nesporné deficity ruské politiky, málo se hovoří o změnách, kterými Rusko prochází a prošlo, o evropském a českém zájmu na spolupráci. Rozjezd vzájemných vztahů bude proto na české straně vyžadovat zlepšení informovanosti a překonání myšlenkových šablon, které v minulých letech zatížily rozvoj česko-ruských styků.

Poznámky a odkazy:

¹⁾ V tomto kontextu vyvolávaly silnou reakci zejména úvahy o eventuálním členství Ruska v NATO a v EU, ačkoli zú-
částněným západním i ruským státníkům, snad s výjimkou S. Berlusconiho, bylo zřejmé, že toto členství se pro celé
dohledné historické období jako řešení nenabízí.